

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของชาวอโศก” เป็นการศึกษาแนวคิดและวิธีการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน จากปรากฏการณ์ด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นในบริบทของชุมชน แล้วจึงนำข้อมูลจากการศึกษามาพัฒนาเป็นรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียน เนื่องจากผู้วิจัยต้องการข้อมูลด้านความรู้ลึกนึกคิด ความหมายของสิ่งที่เกิดขึ้นในทัศนะของชุมชน ค่านิยมและอุดมการณ์ของชุมชน ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการเชิงคุณภาพ กล่าวคือ เก็บข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) โดยสวมบทบาทเป็นเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของชุมชน การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่ม (Group Discussion) แล้ววิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (induction) ผู้วิจัยแบ่งการวิจัยออกเป็น ๓ ช่วง คือ

ช่วงที่ ๑ เป็นการศึกษาาระบบสังคมชาวอโศก ซึ่งในการวิจัยนี้เลือกศึกษาชุมชนราชธานีอโศก หมู่ ๑๐ ตำบลบึงใหม่ อำเภอสว่างวีระวงศ์ จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากชุมชนราชธานีอโศกเป็นชุมชนแห่งแรกของชาวอโศกที่จัดตั้งสัมมาสิกขาลัยวังชีวิตขึ้นมาดำเนินการศึกษานอกระบบโรงเรียนของชุมชนโดยตรง ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๓๕ ผลจากการศึกษาจะทำให้ทราบสถานภาพและบทบาทของสมาชิกชุมชน ค่านิยม บรรทัดฐาน กลุ่ม การจัดช่วงชั้น และสถาบันในชุมชน ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการทำความเข้าใจแนวคิดการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของชุมชน

ช่วงที่ ๒ เป็นการศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนในชุมชนราชธานีอโศก ผลจากการศึกษาจะนำมาพัฒนาเป็นรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนตามแนวคิดของชาวอโศก

ช่วงที่ ๓ เป็นการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนตามแนวคิดของชาวอโศก

ช่วงที่ ๑ การศึกษาระบบสังคมของชาวอโศก

๑.๑ การเก็บข้อมูล

ผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูลนาน ๖ เดือน จากแหล่งข้อมูล ๒ ประเภท คือ

๑.๑.๑ การศึกษาเอกสารปฐมภูมิ (Primary Literature) โดยศึกษาสิ่งพิมพ์ที่ชาวอโศกจัดพิมพ์ขึ้น เพื่อศึกษาประวัติของชุมชน สภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งในด้านสถานภาพและบทบาทของสมาชิกชุมชน ค่านิยม บรรทัดฐาน กลุ่ม การจัดช่วงชั้น และสถาบันในชุมชน จากทัศนะของคนใน (Emic's / Insider's View)

๑.๑.๒ การศึกษาภาคสนาม โดยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เจาะลึกอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ผู้วิจัยสวมบทบาทอาสาสมัครทำงานในชุมชนราชธานีโสภเป็นเวลา ๑๘ เดือน ใน ๖ เดือนแรกเป็นช่วงเวลาสำหรับการสร้างความคุ้นเคยกับชุมชนพร้อม ๆ กับการศึกษาระบบสังคมของชาวอโศกทั้งจากเอกสารและจากสนาม หลังจากนั้นจึงเก็บข้อมูลด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นเวลา ๑๒ เดือน

แม้ว่าผู้วิจัยจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมชาวอโศกคนหนึ่ง แต่ก็มีวิถีชีวิตและมุมมองแตกต่างจากญาติธรรมส่วนใหญ่ เนื่องจากความใฝ่ใจในการศึกษาทั้งจากในระบบและจากสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือ โทรทัศน์ และอินเทอร์เน็ต จึงทำให้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากภายนอกชุมชนค่อนข้างมาก ประกอบกับลักษณะงานที่รับผิดชอบในชุมชนสันติอโศกก็ล้วนเป็นงานด้านการศึกษา เช่น งานห้องสมุด งานผลิตสิ่งพิมพ์ และงานสอน จึงทำให้มีโอกาสคลุกคลีกับญาติธรรมเฉพาะกลุ่มงานที่สัมพันธ์กันมากกว่าญาติธรรมทั่วไป ผู้วิจัยอยู่ประจำที่ชุมชนสันติอโศกตลอดระยะเวลา ๑๗ ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๒๗ - พ.ศ.๒๕๒๙ ขณะยังประกอบอาชีพภายนอกชุมชน และช่วยงานชุมชนเป็นบางเวลา และพ.ศ.๒๕๒๙ - ต้นปี พ.ศ.๒๕๔๔ ใช้ชีวิตในชุมชนสันติอโศกเต็มเวลา หลังจากนั้นได้เข้าไปศึกษาชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี เป็นเวลา ๑๘ เดือน และกลับมาอยู่ที่ชุมชนสันติอโศกตามเดิมในปี พ.ศ.๒๕๔๖

ข้อดีจากเหตุปัจจัยดังกล่าวก็คือผู้วิจัยสามารถมองชาวอโศกได้จากภาพกว้างในระยะห่างออกมา ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์สังคมชาวอโศก แต่ก็มีข้อด้อยคือผู้วิจัยอาจเข้าใจเหตุผลเบื้องหลังปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงตามทัศนะของคนในชุมชน อย่างไรก็ตาม ข้อด้อยกลับกลายเป็นข้อดี เพราะทำให้ผู้วิจัยมีความระมัดระวังในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์และการตีความข้อมูลสร้างข้อสรุป มิให้เป็นการกระทำตามทัศนะของผู้วิจัยด้วยความประมาทในความเป็น “คนใน” ของตนเอง

ด้วยความตระหนักในจุดต่างของตัวผู้วิจัยดังกล่าวแล้ว และความแตกต่างระหว่างชุมชน เนื่องจากผู้วิจัยดำรงชีวิตอยู่ที่ชุมชนสันติอโศก กรุงเทพฯ แต่ชุมชนที่ศึกษาในงานวิจัยนี้คือชุมชนราชธานีอโศก จังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยจึงเริ่มต้นกระบวนการวิจัยด้วยการศึกษาข้อมูลชุมชนและสร้างความคุ้นเคยในชุมชน

ผู้วิจัยเดินทางเข้าไปในชุมชนราชธานีอโศก เมื่อกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๔ และสมัครเป็นเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของชุมชน ซึ่งตั้งอยู่ที่ชั้น ๓ ของเฮือนศูนย์ (เรือนศูนย์) ซึ่งเป็นอาคาร ๔ ชั้น ชั้น ๔ มีลักษณะกึ่งคาคาฟ้า กล่าวคือ ส่วนหนึ่งไม่มีหลังคา ใช้เป็นที่ตากผ้า แต่พื้นที่ส่วนใหญ่มีหลังคา เนื่องจากใช้เป็นที่พักของนักเรียนชายและผู้มาพักค้างฝ่ายชายที่เข้ามาศึกษาดูงานหรือร่วมกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน และมีส่วนที่กั้นเป็นห้องควบคุมการกระจายเสียงในชุมชน ปัจจุบันใช้เป็นที่ส่งกระจายเสียงวิทยุชุมชนด้วย ชั้น ๒ เป็นสำนักงานด้านเอกสารของหลาย ๆ

หน่วยงานในชุมชน ชั้นล่างเปิดโล่งสำหรับทำกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน ทั้งกิจกรรมและการประชุมต่าง ๆ

เนื่องจากผู้วิจัยมีพื้นฐานความรู้ด้านบรรณารักษศาสตร์ จึงกลายเป็นผู้รับผิดชอบหลัก ส่วนผู้ช่วยงานมีจำนวนไม่แน่นอนและทำงานห้องสมุดเพียงบางเวลา เนื่องจากต้องรับภาระงานอื่นในชุมชน ประโยชน์ที่ได้รับจากการทำงานห้องสมุดของชุมชน คือ ความสมบูรณ์ของเอกสารที่ชาวโศกจัดพิมพ์ขึ้นและแจกจ่ายไปยังเครือข่ายชุมชนชาวโศกทุกแห่ง นอกจากนี้ การที่ผู้ช่วยงานต้องรับภาระงานอื่น ๆ ในชุมชนด้วย ก็เป็นโอกาสที่ผู้วิจัยจะได้รับข้อมูลชุมชนผ่านประสบการณ์ของผู้ช่วยงานห้องสมุดแต่ละคนด้วย

ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรม ๒ อย่างของชุมชน คือ การทำวัตรเช้าและการร่วมรับประทานอาหารที่ชั้นล่างเรือนศูนย์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สมณะผู้เป็นประธานจะแจ้งข่าวคราวเกี่ยวกับความเป็นไปของชุมชน ภาระการงานที่ต้องขอความร่วมมือจากชุมชน ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน นอกจากนี้ในการร่วมรับประทานอาหาร ก็เป็นโอกาสเหมาะสมสำหรับการสนทนากับสมาชิกชุมชนเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับการประชุมประเภทต่าง ๆ ในชุมชนนั้น ผู้วิจัยจัดสรรเวลาเข้าร่วมประชุมครบทุกประเภท แต่ไม่ได้ประชุมทุกครั้ง เนื่องจากการประชุมแต่ละครั้งใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๒ ชั่วโมง ผู้วิจัยจึงใช้วิธีติดตามข่าวคราวจากผู้เข้าร่วมประชุมแต่ละประเภท ได้แก่ การประชุมคนวัด การประชุมนักเรียน การประชุมนิสิต การประชุมครู การประชุมฐานงาน การประชุมเตรียมงานสำคัญ ๆ ของชุมชน และการประชุมชุมชนซึ่งมีประจำทุกเดือน เดือนละ ๑ ครั้ง ก่อนการประชุมชุมชน จะมีการประชุมคณะกรรมการชุมชนเพื่อเตรียมประเด็นสำหรับการประชุมชุมชนด้วย

อีกช่วงเวลาที่ผู้วิจัยได้รับข้อมูลจากการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการกับบุคคลต่างฐานะในชุมชน คือ ช่วงเวลาเย็น ประมาณ ๑๗.๐๐ – ๑๘.๐๐ น. ที่ด้านหลังของชุมชนซึ่งแม่น้ำมูลไหลผ่าน มีบุคคลกลุ่มหนึ่งมาว่ายน้ำออกกำลังกายอยู่เสมอ

ระหว่างช่วงเดือนพฤษภาคม – พฤศจิกายน ของทุกปี เป็นช่วงเวลาที่มียุทธศาสตร์สำคัญสำหรับชาวโศก คือ งานเพื่อฟ้าดิน งาน โสม ไทวัง งานอโศกรำลึก วันเข้าพรรษา เทศกาลกินเจ วันออกพรรษา และงานมหาปวารณา การที่ผู้วิจัยได้ร่วมงานเหล่านี้ในปี พ.ศ.๒๕๔๔ ทำให้ได้ข้อมูลด้านวัฒนธรรมของชาวโศก ซึ่งมีบทบาทสำคัญมากในการรวมกลุ่มชาวโศก

ในการศึกษาระบบสังคมของชาวโศก นอกจากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนและการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการดังกล่าวแล้วยังมีการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญอีกด้วย

๑.๒ การสัมภาษณ์เจาะลึก

๑.๒.๑ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่

๑.๒.๑.๑ ผู้นำชุมชน ๑ คน เป็นบุคคลที่สมาชิกชุมชนเคารพนับถือ เป็นผู้นำทางความคิด และสามารถยุติปัญหาข้อขัดแย้งในชุมชนได้ จากการสังเกตของผู้วิจัย พบว่าในการแสดงธรรมของสมณะและสิกขมาตุ ตลอดจนการพูดคุยของชาวอโศก บุคคลที่ถูกยกมามากกล่าวอ้างถึงเสมอ คือ สมณะโพธิรักษ์ ซึ่งชาวอโศกเรียกว่า “พ่อท่าน” นอกจากนี้ เมื่อเกิดปัญหาหรือความขัดแย้งที่ไม่อาจยุติลงได้ในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง คำตัดสินของ “พ่อท่าน” จะเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย อีกทั้งในเหตุการณ์ที่ละเอียดอ่อนหรือประเด็นที่อ่อนไหวที่ต้องตัดสินใจเฉพาะหน้า เช่น เรื่องที่มีผลกระทบต่อคนส่วนมากในชุมชน เรื่องที่มีผลต่อภาพลักษณ์ของชุมชน หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมือง “พ่อท่าน” เป็นที่ปรึกษาคนสุดท้ายที่จะตัดสินใจในทุกกรณี “พ่อท่าน” จึงเป็นผู้นำชุมชนที่ผู้วิจัยขอสัมภาษณ์เจาะลึกถึงระบบสังคมของชาวอโศก

๑.๒.๑.๒ คณะกรรมการชุมชน ๕ คน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้แทนฝ่ายการศึกษา ผู้แทนฝ่ายสาธารณสุข ผู้แทนฝ่ายเศรษฐกิจ

๑.๒.๑.๓ สมาชิกชุมชน ๕ คน ประกอบด้วยบุคคลที่ดำรงฐานะต่าง ๆ กัน ได้แก่ นักบวช ผู้เตรียมบวช คนวัด สมาชิกชุมชน ญาติธรรม ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทเด่นในชุมชน เป็นบุคคลที่สมาชิกชุมชนยอมรับและแนะนำว่าสามารถให้ข้อมูลภาพรวมของชุมชนได้ และเต็มใจให้ข้อมูล

๑.๒.๒ แนวคำถามสัมภาษณ์เจาะลึก มีดังนี้

๑.๒.๒.๑ ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา ประสบการณ์การทำงานก่อนเข้ามาอยู่ในชุมชนและขณะอยู่ในชุมชน สาเหตุที่ตัดสินใจเข้ามาอยู่ในชุมชน ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน หน้าที่รับผิดชอบในชุมชน และบทบาทด้านการศึกษา

๑.๒.๒.๒ ระบบสังคมของชุมชน ประกอบด้วย สถานภาพและบทบาทของสมาชิกชุมชน การจัดช่วงชั้นทางสังคม ค่านิยมทางสังคม บรรทัดฐานทางสังคม กลุ่มสังคม และสถาบันทางสังคม

สถานภาพและบทบาทของสมาชิกชุมชน ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับประเภทของสถานภาพ การกำหนดบทบาท และการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาท

การจัดช่วงชั้นทางสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับลำดับช่วงชั้น เหตุผลในการแบ่งช่วงชั้น เกณฑ์การจัดลำดับช่วงชั้น และการเลื่อนชั้นทางสังคม

ค่านิยมทางสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับค่านิยมของ ชาวอโศก กระบวนการสร้างและรักษาค่านิยม และการเปลี่ยนแปลงค่านิยม

บรรทัดฐานทางสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับศีล กฎระเบียบ ของชาวอโศก การให้รางวัลและการลงโทษ จารีตประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ไป และมคิ ที่ประชุม

กลุ่มสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับประเภทของกลุ่ม เหตุผลใน การรวมกลุ่ม บทบาทของกลุ่มต่อพัฒนาการของบุคคลและชุมชน

สถาบันทางสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับสถาบันครอบครัว สถาบันการปกครอง สถาบันเศรษฐกิจ และสถาบันทางวัฒนธรรม

๑.๒.๒.๓ ปัจจัยในการพึ่งตนเองของชุมชน ประกอบด้วยประชากร ผู้นำ การศึกษา การสื่อสาร องค์การทางสังคม ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม และความช่วยเหลือจาก ภายนอก

ประชากร ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับจำนวนประชากร การประกอบอาชีพ รายได้ คุณลักษณะประชากร บริการขั้นพื้นฐานในชุมชน และการย้ายถิ่น

ผู้นำ ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับความหมายของผู้นำ การได้รับ ตำแหน่งผู้นำ บทบาทของผู้นำ หลักการบริหารปกครองชุมชน

การศึกษา ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับการจัดการศึกษาในชุมชน สาเหตุที่มีการจัดการศึกษาในชุมชน ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการจัดการศึกษาในชุมชน ผลของการ จัดการศึกษา

การสื่อสารประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารใน ชุมชน ประโยชน์จากการสื่อสาร ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อสื่อสารในชุมชน ผลของการสื่อสารใน ชุมชน

องค์การทางสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับประเภทขององค์กร ชุมชน การมีส่วนร่วมในชุมชน จุดมุ่งหมายในการจัดตั้งองค์กรชุมชน และการประสานงาน ระหว่างองค์กรชุมชน

ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับเหตุปัจจัย ของความเป็นปึกแผ่น ปัญหาในชุมชน และเหตุปัจจัยที่มีผลกระทบต่อความเป็นปึกแผ่น

ความช่วยเหลือจากภายนอก ประกอบด้วยคำถามเกี่ยวกับทัศนคติของ ชุมชนต่อการรับความช่วยเหลือจากภายนอก สาเหตุที่ต้องรับความช่วยเหลือ ลักษณะของความ ช่วยเหลือ และการขอรับความช่วยเหลือ

๑.๓ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยสวมบทบาทเป็นเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของชุมชน สิ่งที่สังเกตประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพของชุมชน ระบบสังคมของชุมชน และปัจจัยในการพึ่งตนเองของชุมชน

๑.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ใช้วิธีการจัดระเบียบข้อมูลโดยจำแนกเป็นหมวดหมู่ตามกรอบแนวคิดนำในการศึกษาและนำมาวิเคราะห์ควบคู่บริบททางสังคม (Social Context) ตามทัศนะของคนใน โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลต่อเนื่องตลอดระยะเวลาการเก็บข้อมูลในชุมชน และภายหลังการเก็บข้อมูลเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว

๑.๔.๑ ระหว่างการเก็บข้อมูลในชุมชน โดยผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลในขณะที่เขียนบันทึกภาคสนาม (field note) เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลให้ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลใช้เทคนิคสามเส้า (Triangulation) คือ

- ด้านวิธีการ เป็นการเก็บข้อมูลเรื่องเดียวกันด้วยวิธีการต่างกัน ได้แก่ การศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์
- ด้านแหล่งข้อมูล เป็นการเก็บข้อมูลเรื่องเดียวกันจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน ได้แก่ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน และสมาชิกชุมชน
- ด้านสถานที่ เป็นการเก็บข้อมูลเรื่องเดียวกันในหลายสถานที่ การเก็บข้อมูลในสถานที่สาธารณะของชุมชน การเก็บข้อมูลในฐานงาน และการเก็บข้อมูลในบริเวณที่พักอาศัยของสมาชิกชุมชน
- ด้านเวลา เป็นการเก็บข้อมูลเรื่องเดียวกันในเวลาที่แตกต่างกัน ได้แก่ การเก็บข้อมูลในสถานการณ์ปกติประจำวัน ในการประชุมของชุมชน และในสถานการณ์พิเศษ เช่น ช่วงเทศกาล กรณีที่มีความขัดแย้งในชุมชน กรณีที่มีการปฏิบัติผิดระเบียบชุมชน เป็นต้น

๑.๔.๒ ภายหลังการเก็บข้อมูลในสนาม โดยจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์การวิจัยและนำมาวิเคราะห์ควบคู่บริบท

ช่วงที่ ๒ การศึกษาแนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนราชธานีโสท

๒.๑ การเก็บข้อมูล ผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูลนาน ๖ เดือน จากแหล่งข้อมูล ๒ ประเภท คือ

๒.๑.๑ การศึกษาเอกสารปฐมภูมิ (Primary Literature) โดยศึกษาจากหนังสือ วารสาร และสิ่งพิมพ์ที่ชาวโสทจัดพิมพ์ขึ้น เพื่อศึกษาแนวคิดและวิธีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน ตามทัศนะของคนในชุมชน (Emic's / Insider's View)

๒.๑.๒ การศึกษาภาคสนาม โดยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เจาะลึกอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ผู้วิจัยสวมบทบาทอาสาสมัครทำงานในชุมชนราชธานีโสทเป็นเวลา ๑๘ เดือน ๖ เดือนแรก (พฤษภาคม – พฤศจิกายน ๒๕๔๔) เป็นการศึกษาระบบสังคมของชาวโสท ส่วนระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาแนวคิดและวิธีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนครอบคลุมระยะเวลา ๑ ปีการศึกษา เพื่อที่ผู้วิจัยจะให้เห็นความต่อเนื่องของกิจกรรมการศึกษาตั้งแต่การรับนิสิตใหม่ จนกระทั่งถึงการตรวจสอบผลปละยาภาคเรียนของนิสิตเก่าและนิสิตใหม่

การที่ผู้วิจัยเริ่มเก็บข้อมูลด้านการจัดการศึกษาในภาคการศึกษาที่ ๒ ของปีการศึกษา ๒๕๔๔ ระหว่างเดือน ธันวาคม ๒๕๔๔ – พฤษภาคม ๒๕๔๕ นั้นเป็นเพราะผู้วิจัยต้องการศึกษาสภาพปกติของการจัดการศึกษาของสัมมาสิกขาลัยวังชีวิต หลังจากผ่านช่วงเวลาการปรับตัวของนิสิตใหม่ระหว่างภาคการศึกษาที่ ๑ แล้ว ในภาคการศึกษาที่ ๑ ของปีการศึกษา ๒๕๔๕ ระหว่างเดือนมิถุนายน-พฤศจิกายน ๒๕๔๕ จึงเน้นศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของนิสิตใหม่ การเก็บข้อมูลระหว่างเดือน ธันวาคม ๒๕๔๔ – พฤศจิกายน ๒๕๔๕ นั้น ผู้วิจัยเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสารและจากสนามโดยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสนทนากลุ่ม

สำหรับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม นั้น นอกจากการสวมบทบาทของบรรณารักษ์ห้องสมุดชุมชนแล้ว ผู้วิจัยยังสมัครเป็นครูการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนที่เรียกว่า “สัมมาสิกขาลัยวังชีวิต” ด้วย โดยทำหน้าที่ให้คำแนะนำในการเขียนรายงานการศึกษาแก่ผู้เรียนที่เรียกว่า “นิสิต” (ผู้อาศัย) เนื่องจากผู้เรียนต้องเป็นผู้อยู่ประจำในชุมชน ส่วนคำว่า “ครู” สัมมาสิกขาลัยวังชีวิตใช้คำว่า “ครู” แทน เพื่อให้เกิดความแตกต่าง เนื่องจากภาพลักษณ์ของครูในสังคมไทยปัจจุบันเสื่อมเสียไปจากอดีตมาก

ด้วยบทบาทของครู ผู้วิจัยจึงมีโอกาสรับทราบข้อมูลการดำเนินงานของสัมมาสิกขาลัยวังชีวิตทุกกระยะ รวมทั้งมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรมการศึกษาของสัมมาสิกขาลัยวังชีวิตด้วย นับตั้งแต่การตั้งเป้าหมายในการจัดการศึกษา การกำหนดนโยบายและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับครูและนิสิต สาระการเรียนรู้ บริบทการเรียนรู้ การตรวจสอบผล และการติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง

ระยะเวลาช่วงเดือน พฤศจิกายน – พฤษภาคม ของทุกปี เป็นช่วงเวลาที่ชาว โสภมิงงาน ประเพณี โดยนิติตสัมมาสิกขาลั้ววังชีวิตเป็นผู้รับผิดชอบงาน คือ งานตลาดอาริยะปีใหม่ งาน พุทธภิเษกศุคยอคปาฏิหาริย์ และงานปลูกเสกพระแท้ ๆ ของพุทธ การที่ผู้วิจัยได้ร่วมงานเหล่านี้ ในปี พ.ศ.๒๕๔๕ ทำให้ได้เห็นกระบวนการทำงานกลุ่มของนิติตสัมมาสิกขาลั้ววังชีวิต ซึ่งถือได้ว่าเป็นทั้งการเรียนรู้จากการทำงานและการตรวจสอบผลของการศึกษาได้ในเวลาเดียวกัน หลังจากนั้น ในเดือนมิถุนายน จึงมีงานโฮมโท้ว ซึ่งจะมีการสัมภาษณ์คัดเลือกผู้สมัครเข้าเป็นนิติตใหม่ และการรวมกลุ่มพบปะนิติตและครูสัมมาสิกขาลั้ววังชีวิตจากทุกแห่ง

๒.๒ การสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่ม

๒.๒.๑ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ประกอบด้วย

๒.๒.๑.๑ ผู้นำชุมชน ๑ คน ซึ่งเป็นผู้นำด้านการศึกษาของชุมชน เป็นผู้ให้ สัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ

๒.๒.๑.๒ ผู้บริหารการศึกษา ๒ คน ซึ่งเป็นคณะกรรมการสัมมาสิกขาลั้ว วังชีวิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ

๒.๒.๑.๓ ครู ๑๒ คน โดยเป็นผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ๒ กลุ่ม กลุ่มละ ๖ คน กลุ่มแรกเป็นครูที่เป็นนักบวช กลุ่มที่สองเป็นครูฆราวาสจากในชุมชนและนอกชุมชน การแบ่งการ สนทนากลุ่มเป็น ๒ กลุ่มนั้น เพื่อป้องกันครูฆราวาสคล้อยตามครูนักบวชด้วยความเคารพนับถือ

๒.๒.๑.๔ นิติตสัมมาสิกขาลั้ววังชีวิต ๖ คน ซึ่งเป็นนิติตที่มีบทบาทเด่นใน ชุมชน มีหน้าที่รับผิดชอบในงานต่าง ๆ กัน คือ การศึกษา สุขภาพ การค้า ช่าง กสิกรรม และ แปรรูปอาหาร สามารถให้ข้อมูลภาพรวมด้านการศึกษาในชุมชน และยินดีให้ข้อมูล โดยเป็น ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มทั้งหมด

๒.๒.๒ แนวการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่ม ซึ่งมีแนวคำถามเบื้องต้นดังนี้

๒.๒.๒.๑ ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ เพศ อายุ การศึกษา ประสบการณ์การทำงานก่อนเข้ามาอยู่ในชุมชนและขณะอยู่ในชุมชน ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน หน้าที่รับผิดชอบในชุมชน และบทบาทในด้านการศึกษา

๒.๒.๒.๒ การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชน ประกอบด้วย แนวคิดหลักการในการจัดตั้งสัมมาสิกขาลั้ววังชีวิต เป้าหมายของสัมมาสิกขาลั้ววังชีวิต คุณสมบัติ และบทบาทของครูในฐานะผู้นำการเปลี่ยนแปลง คุณสมบัติและบทบาทของนิติตในฐานะ กลุ่มเป้าหมาย สารการเรียนรู้ บริบทการเรียนรู้ การตรวจสอบผล และการติดตามและพัฒนา ต่อเนื่อง

๒.๒.๓ วิธีการสนทนา เนื่องจากมีประเด็นคำถามมาก เพื่อให้สมาชิกกลุ่มเกิดความเมื่อยล้าและเบื่อหน่าย ผู้วิจัยจึงแบ่งเวลาในการสนทนากลุ่มแต่ละกลุ่มเป็น ๒ ครั้ง ครั้งละหนึ่งชั่วโมงครึ่งถึงสองชั่วโมง ดังนี้

๒.๒.๓.๑ การสนทนากลุ่มครุณักบวช ในวันที่ ๒ และ วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๔๕ ระหว่างเวลา ๑๖.๓๐-๑๘.๐๐ น. ที่พุทธสถานศิรชะอโศก ในช่วงงานปลูกเสกฯ ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกคนว่างจากงานประจำในพุทธสถาน

๒.๒.๓.๒ การสนทนากลุ่มครูฆราวาส ในวันที่ ๓ เมษายน ๒๕๔๕ ระหว่างเวลา ๑๗.๐๐-๑๙.๐๐ น. ที่พุทธสถานศิรชะอโศก ในช่วงงานปลูกเสกฯ ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกคนว่างจากงานประจำในชุมชนของตน และในวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๕ ระหว่างเวลา ๑๗.๑๕ - ๑๘.๒๐ น. ที่พุทธสถานสันติอโศก ซึ่งเป็นวันที่ครูที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มเข้ามาติดต่อกันในกรุงเทพฯ

๒.๒.๓.๓ การสนทนากลุ่มนิสิตสัมมาสิกขาลัยวังชีวิต ในวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๖ ระหว่างเวลา ๑๖.๓๐-๑๘.๐๐ น. และ เวลา ๑๗.๓๐-๑๙.๐๐ น. ที่พุทธสถานปฐมอโศก ในช่วงงานมหาปวารณา ซึ่งเป็นช่วงที่ทุกคนว่างจากงานประจำในชุมชนของตน

เมื่อสมาชิกกลุ่มมาพร้อมกันแล้ว ผู้วิจัยเริ่มดำเนินการสนทนาด้วยการแนะนำตนเองชี้แจงวัตถุประสงค์ของการสนทนา และขออนุญาตบันทึกเทปการสนทนา หลังจากนั้นจึงเริ่มคำถามตามแนวการสนทนากลุ่มที่กำหนดไว้แล้ว โดยสร้างบรรยากาศการสนทนาอย่างเป็นกันเองและคอยกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มผู้ร่วมสนทนาได้มีการพูดคุย ชักถาม และ ได้ตอบกันอย่างกว้างขวางและเป็นธรรมชาติ

๒.๓ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยสวมบทบาทเป็นครูของสัมมาสิกขาลัยวังชีวิต สิ่งที่ตั้งใจประกอบไปด้วย คุณสมบัติและบทบาทของครู คุณสมบัติและบทบาทของนิสิต สาระการเรียนรู้ บริบทการเรียนรู้ การตรวจสอบผล และการติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง

๒.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้นำมาจัดระเบียบข้อมูลโดยจำแนกตามองค์ประกอบ ๘ ประการของรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนของชาวอโศกที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ขึ้น ได้แก่ แนวคิดหลักการ เป้าหมาย ผู้นำการเปลี่ยนแปลง กลุ่มเป้าหมาย สาระการเรียนรู้ บริบทการเรียนรู้ การตรวจสอบผล และการติดตามและพัฒนาต่อเนื่อง โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลต่อเนื่องตลอดระยะเวลาการเก็บข้อมูลในชุมชน และภายหลังจากการเก็บข้อมูลเสร็จสิ้นสมบูรณ์แล้ว

๒.๔.๑ ระหว่างการเก็บข้อมูลในชุมชน โดยผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลในขณะที่เขียนบันทึกภาคสนาม เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลให้ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒.๔.๒ ภายหลังจากเก็บข้อมูลในสนาม โดยจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์การวิจัยและนำมาวิเคราะห์ควมคู่บริบทตามทัศนะของคนใน

ช่วงที่ ๓ การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแนวคิดของชาวอโศก

การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแนวคิดของชาวอโศก มีขั้นตอนการพัฒนา ๔ ขั้นตอน คือ

๓.๑ การร่างรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

๓.๒ การตรวจสอบร่างรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

๓.๓ การทดลองใช้รูปแบบที่พัฒนาขึ้น

๓.๔ ติดตามผลการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน

๓.๑ การร่างรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยอาศัยข้อมูล ๓ ส่วน คือ

๓.๑.๑ ระบบสังคมชาวอโศก ซึ่งเป็นบริบทในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องสอดคล้องกับสภาพสังคมหรือชุมชน เพื่อสามารถจัดการศึกษาให้เกิดประโยชน์แก่สังคมหรือชุมชนอย่างแท้จริง

๓.๑.๒ สภาพการพึ่งตนเองของชุมชนชาวอโศก ซึ่งเป็นทั้งปัจจัยสนับสนุนและผลของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน การพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนจำเป็นต้องมีความชัดเจนในเป้าหมาย

๓.๑.๓ แนวทางการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนราชธานีอโศก ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญที่สุดสำหรับการพัฒนารูปแบบ

๓.๒ การตรวจสอบร่างรูปแบบการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

๓.๒.๑ นำร่างรูปแบบที่ได้ให้ผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้นำชุมชนและผู้บริหารการศึกษานอกระบบโรงเรียนในชุมชนชาวอโศก พิจารณารับรองหรือแก้ไขปรับปรุง

๓.๒.๒ เสนอร่างรูปแบบเพื่อพิจารณารับรองหรือแก้ไขปรับปรุง โดยผู้ทรงคุณวุฒิ ๕ ท่าน ประกอบด้วย นักวิชาการประเมิน นักวิชาการการศึกษานอกระบบโรงเรียน นักสังคมวิทยา ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน และ ผู้ปฏิบัติงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน

๓.๒.๓ แก้ไขปรับปรุงรูปแบบตามข้อมูลหรือแนวคิดที่ได้รับจากผู้เกี่ยวข้องและผู้ทรงคุณวุฒิ

๓.๓ การทดลองใช้รูปแบบที่พัฒนาขึ้น โดยขอความร่วมมือจากชุมชนราชธานีโสภโศกใช้รูปแบบที่พัฒนาขึ้น ในการอบรมประชาชนตามโครงการของชุมชน เนื่องจากจำเป็นต้องอาศัยบริบททางสังคมและวิทยาการของชุมชน ซึ่งมีผลอย่างมากต่อประสิทธิภาพของการจัดกิจกรรมการศึกษา

๓.๔ ติดตามผลการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยศึกษาผลการอบรมประชาชนใน ๓ ด้าน คือ การเรียนรู้ พฤติกรรมหรือการนำความรู้ที่ได้รับจากการฝึกอบรมไปใช้ใน ชีวิตประจำวัน และผลกระทบต่อองค์กรหรือชุมชน การติดตามผลแต่ละด้านมีแนวทางดังนี้

ตารางที่ ๒ การติดตามผลการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน

ประเด็นการประเมิน	ผู้ให้ข้อมูล	การเก็บข้อมูล	แนวคำถาม/สังเกต	สถานที่เก็บข้อมูล	ระยะเวลาเก็บข้อมูล
๑. การเรียนรู้ - ความรู้ - ความรู้สึนึกคิด - การปฏิบัติ	ผู้เข้ารับการอบรม	๑. การสนทนากลุ่ม โดยแบ่งผู้เข้ารับการอบรมเป็นกลุ่ม เพื่อประเมินผลการเรียนรู้ แล้วเสนอผลการประเมินต่อผู้เข้ารับการอบรม ๒. การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการสังเกต	ความต้องการเปลี่ยนแปลงตนเอง ในด้านคุณลักษณะที่ทำให้พึงตนเองได้ การประกอบอาชีพ และบทบาทในชุมชน	๑. สถานที่จัดอบรม ๒. ในชุมชนของผู้เข้ารับการอบรม	๑. ทันทีที่จบการอบรม ๒. ภายหลังเสร็จสิ้นการอบรม ๒ สัปดาห์
๒. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การปฏิบัติงาน และความรู้ทางวิชาการ	ผู้เข้ารับการอบรม และสมาชิกชุมชนเดียวกับผู้เข้ารับการอบรม	การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการสังเกต	ความเปลี่ยนแปลงของผู้เข้ารับการอบรมในด้านคุณลักษณะที่ทำให้พึงตนเองได้ และการประกอบอาชีพ	ในชุมชนของผู้เข้ารับการอบรม	ภายหลังเสร็จสิ้นการอบรม ๑ เดือน
๓. ผลกระทบต่อชุมชน	ผู้เข้ารับการอบรม และสมาชิกชุมชนเดียวกับผู้เข้ารับการอบรม	การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ และการสังเกต	บทบาทของผู้เข้ารับการอบรมต่อชุมชน	ในชุมชนของผู้เข้ารับการอบรม	ภายหลังเสร็จสิ้นการอบรม ๑ เดือน